

SAŽETAK

Postsocijalistička rekonstrukcija kapitalizma u Srednjoj i Istočnoj Europi, nakon početnog oduševljenja demokracijom i tržišnim gospodarstvom, dovela je u nekima od zemalja pripadnih srednjoeuropskom „kulturnome krugu“ do svojevrsnog društvenog zamora. Velika društvena, politička i ekonomska promjena nakon sloma realnoga socijalizma ranih 90-ih godina prošloga stoljeća nije mogla sve društvene slojeve učiniti bogatijima nego u socijalizmu, niti su načela društvene pravde i jednakosti postala ključnim mjerilima za pojedinačnu i kolektivnu dostupnost imovine podložne privatizaciji, obrazovnih šansi, većih prihoda, zaposlenja i socijalne sigurnosti. Začudo, taj osjećaj razočaranja rezultatima velike društvene preobrazbe i ponašanjem ključnih društvenih i ekonomskih elita pokazao se širim i dubljim od samoga „tranzicijskog iskustva“ građana iz bivših real-socijalističkih zemalja. Naime, nakon svjetske financijsko-ekonomske krize iz 2008. godine postalo je jasno da javnost i u razvijenim europskim zemljama i u novim europskim demokracijama dijeli jedan dublji i zajednički stav prema ključnim sudionicima tržišnoga gospodarstva u tim zemljama: stav izrazitog nepovjerenja prema starim i novim ekonomskim elitama, koje se smatra sebičnima, društveno neodgovornima i zastupnicima uskih materijalnih interesa nasuprot širih interesa imaginarne „zajednice“.

Procese moralne de-legitimacije poslovne elite kao latentnu tendenciju bilježe istraživači elita u svjetskim razmjerima još početkom prošloga desetljeća. Hrvatska javnost dijeli sličan stav prema ključnim predstavnicima društvenih elita, posebno prema novoj ekonomskoj eliti, što se vidi uostalom iz termina „tajkunizacija“. Privatizacija bivšeg društvenog vlasništva percipira se zapravo kao nepravedan proces „tajkunizacije“, kojim su u posljednjih dvadeset i pet godina nastajali „tajkuni“ a ne poduzetnici i društveno obzirni menadžeri. Do toga općeg nepovjerenja u „upravljačke slojeve“ nije došlo preko noći, premda moramo priznati da su naša domaća ekonomska kriza i brojne korupcijske afere u posljednjih nekoliko godina posebno utjecale na povećanje nepovjerenja javnosti prema ključnim elitama u državi. Zbog toga smo još negdje 2005. godine, razmatrajući odnos menadžersko-poduzetničke elite i modernizacije, postavili pitanje: radi li se tu o razvojnoj ili o rentijerskoj eliti?

Dio odgovora na ovo pitanje pokušali smo dati u ovoj knjizi. Njena je svrha da istraži mjesto ekonomske elite u sociologiji (elita) te proces socio-ekonomske evolucije (novih) ekonomskih elita, koje su se u europskim zemljama razvile uslijed financijalizacije globalnoga gospodarstva i sloma socijalizma (komunizma), te njihovu vezu s poduzetništvom, tržištem i društvenom moći.

U prvome dijelu knjige naslovljenom „Sociologija elita i ekonomska elita“ nalazi se deset poglavlja. Nakon uvodnih određenja elita kao kategorijalnih entiteta, ovdje se bavimo prije svega sljedećim temama: klasični teoretičari elita: usmjerenost na političku elitu; funkcionalistička paradigma: ekonomska elita kao dio strateških elita; ekonomska elita kao dio elite moći; razumijevanje ekonomske elite u P. Bourdieua; ekonomska elita u istraživanjima M. Hartmanna; društveno podrijetlo i obrazovanje europske korporacijske elite; moderna korporacijska elita, financijalizacija i restrukturiranje poduzeća; ekonomska elita i korporacijsko upravljanje: neki empirijski uvidi; ekonomska elita kao istraživačka tema: teorije elita i društvena stvarnost nakon sloma realnog socijalizma.

U drugome dijelu knjige pod naslovom „Hrvatski slučaj: ekonomska elita kao sudionik kapitalizma periferije“ nalazi se osam poglavlja. Oni predstavljaju zasebne tematske cjeline, pokrivajući hrvatski postsocijalistički i kulturni kontekst. Riječ je o ovim temama: postsocijalističke ekonomske elite i poduzetništvo: prilog analizi tipologije poduzetnika; tipovi poduzetnika, strategije i percipirane granice rasta; habitus, tržište i proizvodnja tržišnih sudionika: slučaj kutjevačkih proizvođača vina; vinari Požeško-slavonske županije i izazovi europskog tržišta vina; menadžerska elita i neke dimenzije socioekonomske kulture u Hrvatskoj; hrvatski poduzetnici i tržište: od euforije rasta do protukriznih strategija; hrvatska mala i srednja poduzeća i kriza rasta: u potrazi za novim nositeljima rasta?; bez „sretnog završetka“: tko je zapravo nova hrvatska ekonomska elita? U ovome dijelu knjige svjesno je analitički naglasak stavljen na mala i srednja poduzeća jer ona čine 99% poduzeća u ukupnoj strukturi hrvatskoga gospodarstva.

Prvi dio knjige posvećen je teorijskim pristupima izučavanju elita, prije svega ekonomskih. U prvih šest poglavlja prikazani su pojmovi, definicije i glavni argumenti niza teorija. Na početku knjige nudi se definicija elita, posebno ekonomske elite. Ovdje se prikazuje ekonomska elita, prvenstveno poduzetnici i menadžeri, od vremena kada je njihov društveni i kulturni imidž počeo sve više tamniti. Vremenski se to događa i prije financijske krize 2008. Tada ekonomske elite po lošem glasu dolaze u žarište medija i šireg društvenog nezadovoljstva. No, taj proces društvene i kulturne delegitimacije nije doveo do pada njihova ekonomskog ugleda niti je doveo u pitanje njihovu moć, ponajprije onu financijske naravi.

Dva se autora pokazuju kao najznačajnija za moderno razumijevanje elita i ekonomske elite posebno: P. Bourdieu i M. Hartmann. Hartmann je najuvjerljiviji kao dosljedan kritičar funkcionalističke teorije čije ključne nedostatke potanko razlaže. Za Hartmanna je, po autorovu mišljenju, ipak najvažnije to što svoju kritiku funkcionalizma dopunjava prijedlozima da habitus (u Bourdieuovu smislu) i obiteljsko porijeklo budu važniji u analizi (formiranja) elita od njihova sektorskog položaja (u smislu

funkcionalističke teorije podjele rada u društvu). Osim toga, autor prihvaća i njegovo mišljenje da su u modernim društvima najvažnije poslovna, politička, upravna (administrativna) i pravosudna elita, ali opet ne sa stajališta „korisnosti“ ili funkcionalnosti. Također, ovdje se posebno ističe sličnost između Hartmannove koncepcije elita i kasnije Bourdieuove koncepcije „polja moći“, što, prema Hartmannu, predstavlja pomak od koncepta vladajuće klase k artikulaciji koncepta elite u svrhu opisa vrh(ov)a društva. Za razliku od Hartmanna, međutim, autor smatra da do pomaka kod Bourdieua nije došlo zbog logičke ili teorijske nedosljednosti, nego zbog „sazrijevanja u njegovom razumijevanju izvora i strukture moći u modernome društvu i empirijskoga zapažanja da se u različitim sektorima društva odvijaju usporedne igre moći, u kojima nema trajno zajamčenog dominantnog položaja“.

Prvi dio knjige završava s dva važna uvida. Prvo, da je ekonomska elita sastavni dio upravljačke elite. I drugo, da je zbog načina razvoja kapitalizma u posljednjih sto godina, važnost ekonomske, u odnosu na ostale, elite porasla. No, pitanje koja je od četiri glavne teorijske orijentacije – ona koja počiva na dihotomiji elita-masa, funkcionalistička/sektorska teorija, klasna teorija i teorija elita u svjetlu sociokulturnih promjena informacijskog doba (kapitalizma) – prikladna ili relativno najprikladnija za izučavanje postsocijalističkih elita u Hrvatskoj, ostaje i dalje otvoreno za raspravu.

Drugi dio knjige opsegom je veći od prvog dijela, sastavljen od niza autorovih empirijskih studija slučaj(ev)a ekonomskih elita proteklih godina. Ukupno osam poglavlja započinje s tipologijom poduzetnika, a završava s napomenom da formiranje nove hrvatske ekonomske elite, u širem društvenome smislu, ne mora završiti sa „sretnim završetkom“. Na pitanje „tko je, dakle, hrvatska ekonomska elita“, daje se sljedeći odgovor: ona je još uvijek konglomerat vlasnika i menadžera malih, srednjih i velikih poduzeća koji su u proteklih dvadesetak godina rasli presporo da bi se mogli riješiti utega politike (vlasnika općih uvjeta poslovanja i gospodara lokalnih tržišta i predatorskih mreža), ali i ravnopravno se nositi sa stranom konkurencijom na domaćem i stranom tržištu. Ako u nacionalnim okvirima nisu dovoljno ekonomski jaki, još uvijek su osuđeni na suradnju s političkim moćnicima, i to na onu koja često završava zajedničkom diobom plijena kroz „zarobljavanje države“ i kontrolu njenih ključnih resursa. S političkom elitom dijele prezir prema običnome čovjeku (političari prema svojim biračima, poslodavci prema svojim radnicima), ali i prema „ne-radišnoj“ znanstvenoj i kulturnoj eliti (koje ionako ništa ne razumiju od njihovih problema, a pogotovo „zakone tržišta“). Uostalom, i jedni i drugi izbjegavaju ozbiljniju suradnju sa znanstvenom i kulturnom elitom, koja bi ih obvezivala na ozbiljnije i dugoročnije ulaganje u znanstveni i kulturni sektor društva (čast izuzecima!). Kao što, uostalom, izbjegavaju i bilo kakav smisleni dijalog s tim elitama o njihovim dugoročnim obvezama prema izgradnji

integriteta relevantnih institucija (mimo neposrednih ekonomskih interesa), promicanju vrijednosti rada i stvaralaštva kao nacionalno obvezujućim orijentirima javnog djelovanja i prema rekonstrukciji zajednice posve destruirane naplavinama političkog kapitalizma.

Pojedini predstavnici ekonomske elite u posljednjih nekoliko godina, pritisnuti krizom, povremeno nude široj javnosti i određene modele racionalnog uređenja državne uprave i uspješnog upravljanja, očekujući da te modele operacionalizira politička elita kao (i) njihov javni servis. No, na te povike nema s druge strane pokretanja ozbiljnijih reformi, razgovora o stvarnim problemima zemlje niti promjene vlastita ponašanja. Rijetku, bude li ekonomska elita tako i dalje (posve sama) razgovarala s ključnim predstavnicima „političkoga sektora“, i dalje se neće doživljavati ozbiljno. I tako će biti sve dok se ton, stil i zahtjevi ekonomske elite ne promijene. Ili dok ne dođe do potpunog ekonomskog i društvenog kolapsa institucionalnog sistema države i društva. Nakon toga bi mogao uslijediti samo kaos i ulični prosvjedi. A kamo bi nas to odvelo – možemo o tome samo razmišljati.

Sociologiji ostaje da sve naznačene procese koje nosi sa sobom hrvatska verzija „proto-kapitalizma“ zabilježi putem svojih teorijskih i istraživačko-analitičkih oružja. A kad je riječ o konačnoj ocjeni dosadašnjeg društvenog i ekonomskog učinka novonastalih hrvatskih elita, sve što je do sada učinjeno predstavlja tek početak jednog novog i sustavnijeg istraživanja. Kojem ne bi smjelo nedostajati, smatra autor, ne samo teorijsko-analitičke sveobuhvatnosti nego i istraživačkoga žara da se novonastajući društveni procesi i odnosi zabilježe i temeljem neposrednih iskustava samih sudionika/aktera tih procesa. Želimo li pratiti daljnju transformaciju sadašnjih elita u smjeru zauzimanja i reprodukcije vrhunskih društvenih položaja, bit će nam od koristi klasni pristup u istraživanju elita i formiranja nove vladajuće klase. Budemo li pak htjeli istraživati domaću ekonomsku elitu kao jednoga od sudionika/aktera mogućeg sustava meritokracije, koji bi trebao ponuditi i određene odgovore na probleme razvoja u društvu određenom „političkim kapitalizmom“ i globalnim „poljima moći“, bit će nam – u savezu s Bourdieuovim konceptima „polja moći“ – od koristi i primjereno razvijen neofunkcionalistički pristup elitama... Koji pristup, dakle, slijediti u analizi novijeg razvoja hrvatskih elita: prvi, drugi ili neki posve novi? Tu počinje jedan posve novi razgovor, kojemu, nadam se, sve ovdje napisano može biti i određenom poticajnom podlogom...